

आर्थिक व कौटुंबिक घटकाचा संकल्पना प्राप्तीवर होणारा परिणाम एक अभ्यास

डॉ. अशोक पांडूरंग गिणगिने

संशोधन मार्गदर्शक
सहयोगी प्राध्यापक,
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ,
नांदेड

स्वामी दुर्गादेवी सदाशिव

संशोधिका
शिक्षणशास्त्र संकुल
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ,
नांदेड

Email - durgadeviswami21@gmail.com

प्रस्तावना:

प्रत्येक मुलाला त्याच्या आवडीचे, त्यांच्या आत्मविश्वास वाढवणारे आणि त्यांचे जीवन समृद्ध करेल असे गुणवत्तापूर्ण शिक्षण आपुलकीच्या व आनंददायी वातावरणात मिळणे अनिवार्य आहे. विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक विकासाइतकाच सामाजिक, भावनिक, क्रियात्मक विकासही महत्वाचा आहे. प्रत्येक विद्यार्थ्याला हा विकास महत्वाचा आहे. प्रत्येक विद्यार्थ्याला संकल्पना निर्मिती क्षमता या विकासाची संधी मिळावी. शाळा आपली आहे या शाळेत शिक्षण घेणारे विद्यार्थी आपलेच आहेत. त्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी सर्वतोपरी सहकार्य करणे हे आपले कर्तव्य आहे. अशी भावना समाजात रुजविल्याशिवाय शिक्षणाचा सार्वत्रिकीकरणाच्या मोहिमेला संपूर्णतः यश प्राप्त होणार नाही. शाळा या संस्थेच्या उद्विष्टांबाबत जाणिव जागृती, जबाबदारीची भावना समाजामध्ये निर्माण करणे आवश्यक आहे.

संकल्पना प्राप्ती ही एक प्रक्रिया आहे. ही प्रक्रिया घडून येण्यासाठी निरीक्षणाची आवश्यकता असते. निरीक्षण जितके सुक्ष्म तितक्या संकल्पना अचूक तयार होतात. संकल्पना प्राप्त होणे हे व्यक्तीचे अनुभव विश्व, ज्ञान, संस्कृती परीस्थिती इत्यादी घटकावर अवलंबून असते. संकल्पना प्राप्त होण्यासाठी त्या संकल्पनेची आवश्यक गुण वैशिष्ट्ये शोधायची लागतात. संकल्पना प्राप्त करण्यासाठी त्यातील वैशिष्ट्यांचे वर्गीकरण करावे लागते. त्यासाठी होकारात्मक व नकारात्मक उदाहरणे घ्यावी लागतात. वर्गीकरणातूनच संकल्पना निर्मिती होत असते. लहान वयापासूनच मुले संकल्पना आत्मसात करित असतात. जसे जसे मुलांचे वय वाढत जाते तसतशी त्यांची विचार शक्ती वाढते. तेव्हा वर्गीकरणाची क्षमता वाढते. प्रथम मूर्त स्वरूपाच्या संकल्पना तयार होतात. विविध संकल्पनामधील तपशील लक्षात येतो.

संशोधनाची गरज

शालेय शिक्षणामधून विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानाच्या कक्षा विस्तारल्या जाव्यात ही अपेक्षा अत्यंत मुलभूत आणि स्वाभाविक आहे. त्याचबरोबरच विद्यार्थ्यांमधील विविध संकल्पना निर्मितीचा विकास होणेही अपेक्षित आहे. प्रत्येक विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व वेगळे असते प्रत्येकाची आकलन क्षमता, उपयोजन क्षमता, अवधान कक्ष, आवडी-निवडी व कल इत्यादी भिन्न असते. त्यामुळे प्रत्येक विद्यार्थ्यांची शिकवण्याची गती वेगळी असते. कौटुंबिक अडचण सांस्कृतिक व सामाजिक घटकाचा तसेच व्यावसायिक कामामुळे शाळेतील अनुपस्थिती इत्यादी बाबींचा अध्ययनावर विपरीत परिणाम होतो. विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनात आकलनात आणि कौशल्यविकसनामध्ये उणिवा व त्रुटी राहू शकतात. असे विद्यार्थी संकल्पना निर्मिती प्रक्रियेत मागे पडतात. त्यांच्या संकल्पना निर्मिती क्षमतांचा विकास न झाल्याने ती समायोजन साधू शकत नाहीत व संकल्पना निर्मिती पातळीत मागे पडतात. त्या विद्यार्थ्यांलाही त्यांच्या प्रबळ विषयातील एखाद्या संबोध किंवा संकल्पना निर्मिती क्षमता वाढवण्यासाठी अशा संशोधनाची गरज आहे.

समस्या विधान:

“आर्थिक व कौटुंबिक घटकाचा संकल्पना प्राप्तीवर होणारा परिणाम एक अभ्यास”

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये:

1. आर्थिक घटकाचा विद्यार्थ्यांच्या संकल्पना प्राप्तीवर होणारा परिणाम अभ्यासणे.
2. कौटुंबिक घटकाचा विद्यार्थ्यांच्या संकल्पना प्राप्तीवर होणारा परिणाम अभ्यासणे.

संशोधनाची परिकल्पना:

1. आर्थिक घटकाचा मुलांच्या व मुलींच्या संकल्पना प्राप्तीवर सार्थ फरक नाही.
2. कौटुंबिक घटकाचा मुलांच्या व मुलींच्या संकल्पना निर्मितीत सार्थ फरक नाही.

संशोधनाची व्याप्ती:

1. प्रस्तुत संशोधनासाठी परभणी जिल्ह्याचा विचार केलेला आहे.
2. प्रस्तुत संशोधनासाठी परभणी जिल्ह्यातील 9 तालुक्याचा विचार केलेला आहे.
3. प्रस्तुत संशोधनासाठी 9 तालुक्यातील 18 शाळांचा विचार केलेला आहे.
4. प्रस्तुत संशोधनासाठी उच्च प्राथमिक शाळांचा विचार केला आहे.
5. प्रस्तुत संशोधनासाठी उच्च प्राथमिक शाळातील इयत्ता 7 वीच्या विद्यार्थ्यांचा विचार केलेला आहे.
6. प्रस्तुत संशोधन हे शैक्षणिक वर्ष 2016-2019 विचार केलेला आहे.

संशोधनाची मर्यादा:

1. प्रस्तुत संशोधन हे परभणी जिल्ह्यापुरते मर्यादीत आहे.
2. प्रस्तुत संशोधन हे परभणी जिल्ह्यातील 9 तालुक्यापुरते मर्यादीत आहे.
3. प्रस्तुत संशोधन उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांपुरते मर्यादित आहे.
4. प्रस्तुत संशोधन उच्च माध्यमिक स्तरावरील इयत्ता 7 वी च्या विद्यार्थ्यांपुरते मर्यादीत आहे.
5. प्रस्तुत संशोधन शैक्षणिक वर्ष 2018-19 पुरते मर्यादित आहे.

संशोधनाची जनसंख्या:

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने परभणी जिल्ह्यातील 9 तालुक्यांचा विचार केला आहे. उच्चप्राथमिक शाळेतील इयत्ता 7 वीच्या शैक्षणिक वर्ष 2018-2019 मधील विद्यार्थ्यांचा व 9 तालुक्यातील शहरी व ग्रामीण 29164 विद्यार्थ्यांचा जनसंख्येत विचार केलेला आहे.

संशोधन पध्दती:

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने सर्वेक्षण पध्दतीची निवड केली आहे.

संशोधनाची साधने:

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने पुढील साधनांची निवड केली आहे.

प्रमाणित चाचणी

1. संकल्पना प्राप्ती चाचणी (CAT)- अनुराधा जोशी, रत्नमाला आर्या.

2. सामाजिक आर्थिक दर्जाचे मापण करणारी शोधिका (SESS) आर. एल. भरव्दाज

संख्याशास्त्रीय परिणामे:

1. Z गुणांक
2. t- चाचणी
3. प्रमाण विचलन
4. मध्यमान
5. प्रमाण त्रुटी
6. सहसंबंध
7. मध्यमान फरकातील प्रमाण त्रुटी

तक्ता क्र 1.1

शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचा आर्थिक घटकाचा कौटुंबिक घटकावर होणारा परिणाम या घटकाचा केलेला अभ्यास मध्यमान, प्रमाण विचलन प्रमाणत्रुटी मध्यमानातील फरकांची प्रमाणत्रुटी, सहसंबंध, प्राप्त 't' मुल्य या सांख्यिकीय परिणामांद्वारे दर्शविण्यात आला आहे.

न्यादर्श (N)	माध्यमान (M)	प्रमाण विचलन (SD)	प्रमाण त्रुटी (SE)	माध्यमानातील फरकाची प्रमाण त्रुटी (σ_D)	सहसंबंध (r)	स्वाधीनता मात्रा (df)	प्राप्त 't' मुल्य	संख्या शास्त्रीय 't' मुल्य
शहरी व ग्रामिण भागातील विद्यार्थ्यांचा सांस्कृतिक घटक (490)	0.0012	0.999	0.045	0.0639	0.058	978	-0.0038	1.96
शहरी व ग्रामिण भागातील विद्यार्थ्यांचा सामाजिक घटक (490)	0.00102	0.999	0.045					

विश्लेषण:-

उपरोक्त तक्ता क्र. 1.1 मध्ये शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामिण भागातील विद्यार्थ्यांचा आर्थिक घटकाचा कौटुंबिक घटकावर होणारा परिणाम यांचा सांख्यिकीय दृष्टीने विश्लेषण केले आहे. या तक्त्यामध्ये शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामिण भागातील विद्यार्थ्यांचा आर्थिक घटकाच्या संदर्भात मध्यमान (M) 0.0012, प्रमाण विचलन (SD) 0.999, प्रमाण त्रुटी (SE) 0.045 तर सामाजिक घटकाच्या संदर्भात मध्यमान (M) 0.00102, प्रमाण विचलन (SD) 0.999, प्रमाण त्रुटी (SE) 0.045 त्यांच्या मध्यमानातील फरकांची प्रमाण त्रुटी (σ_D) 0.063 स्वाधीनता मात्रा (df) 978, सहसंबंध (r) 0.058 आणि प्राप्त 't' मुल्य 0.0038 आहे.

अर्थनिवर्चन :

प्राप्त 't' मुल्य 0.0038 हे संख्याशास्त्रीय 't' मुल्यापेक्षा 1.96 कमी असल्याने प्राप्त 't' मुल्य असार्थक (Insignificant) आहे.

निष्कर्ष :-

0.05 सार्थकतास्तरावर प्राप्त 't' मुल्य सार्थक नसल्यामुळे शुन्य परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल.

शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामिण भागातील विद्यार्थ्यांचा आर्थिक घटकाचा कौटुंबिक घटकावर होणारा परिणाम यामध्ये सार्थक फरक आहे.

तक्ता क्र 1.2

शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामिण भागातील विद्यार्थ्यांचा आर्थिक घटकाचा संकल्पना प्राप्ती या घटकावर होणारा परिणाम या घटकाचा केलेला अभ्यास मध्यमान, प्रमाण विचलन, प्रमाणत्रुटी, माध्यमानातील फरकांची प्रमाणत्रुटी, सहसंबंध, प्राप्त 't' मुल्य या सांख्यिकीय परिणामांद्वारे दर्शविण्यात आला आहे.

न्यादर्श (N)	माध्यमान (M)	प्रमाण विचलन (SD)	प्रमाण त्रुटी (SE)	माध्यमानातील फरकाची प्रमाण त्रुटी (σ_D)	सहसंबंध (r)	स्वाधीनता मात्रा (df)	प्राप्त 't' मुल्य	संख्या शास्त्रीय 't' मुल्य
शहरी व ग्रामिण भागातील विद्यार्थ्यांचा आर्थिक घटक (490)	0.0012	0.999	0.045	0.0063	-0.0109	978	-0.014	1.96

शहरी व ग्रामिण भागातील विद्यार्थ्यांचा संकल्पना प्राप्ती घटक (490)	0.0022	1.00032	0.045					
--	--------	---------	-------	--	--	--	--	--

विश्लेषण:-

उपरोक्त तक्ता क्र. 1.2 मध्ये शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामिण भागातील विद्यार्थ्यांचा आर्थिक घटकाचा संकल्पना प्राप्ती या घटकावर होणारा परिणाम यांचा सांख्यिकीय दृष्टीने विश्लेषण केले आहे. या तक्त्यामध्ये शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामिण भागातील विद्यार्थ्यांचा आर्थिक घटकाच्या संदर्भात मध्यमान (M) 0.0012, प्रमाण विचलन (SD) 0.999, प्रमाण त्रुटी (SE) 0.045 तर संकल्पना प्राप्ती या घटकाच्या संदर्भात मध्यमान (M) 0.0022, प्रमाण विचलन (SD) 1.0032, प्रमाण त्रुटी (SE) 0.045 त्यांच्या मध्यमानातील फरकांची प्रमाण त्रुटी (σ_D) 0.063 स्वाधीनता मात्रा (df) 978, सहसंबंध (r) - 0.0109 आणि प्राप्त 't' मुल्य -0.014 आहे.

अर्थनिवर्चन :

प्राप्त 't' मुल्य -0.014 हे संख्याशास्त्रीय 't' मुल्यापेक्षा 1.96 कमी असल्याने प्राप्त 't' मुल्य असार्थक (Insignificant) आहे.

निष्कर्ष :-

0.05 सार्थकतास्तरावर प्राप्त 't' मुल्य सार्थक नसल्यामुळे शुन्य परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल.

शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचा आर्थिक घटकाचा संकल्पना प्राप्ती या घटकावर होणारा परिणाम यामध्ये सार्थ फरक आहे.

तक्ता क्र 1.3

शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचा कौटुंबिक घटकाचा संकल्पना प्राप्ती या घटकावर होणारा परिणाम या घटकाचा केलेला अभ्यास मध्यमान, प्रमाण विचलन, प्रमाणत्रुटी, माध्यमानातील फरकांची प्रमाणत्रुटी, सहसंबंध, प्राप्त 't' मुल्य या सांख्यिकीय परिणामांद्वारे दर्शविण्यात आला आहे.

न्यादर्श (N)	माध्यमान (M)	प्रमाण विचलन (SD)	प्रमाण त्रुटी (SE)	माध्यमानाती ल फरकाची प्रमाण त्रुटी (σ_D)	सहसंबंध (r)	स्वाधीनता मात्रा (df)	प्राप्त 't' मुल्य	संख्या शास्त्रीय 't' मुल्य
-----------------	-----------------	-------------------------	--------------------------	--	----------------	-----------------------------	----------------------	----------------------------------

शहरी व ग्रामिण भागातील विद्यार्थ्यांचा कौटुंबिक घटक (490)	0.00102	0.999	0.045	0.063	0.0215	978	-0.0186	1.96
शहरी व ग्रामिण भागातील विद्यार्थ्यांचा संकल्पना प्राप्ती घटक (490)	0.0022	1.0032	0.045					

विश्लेषण:-

उपरोक्त तक्ता क्र. 1.3 मध्ये शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामिण भागातील विद्यार्थ्यांचा कौटुंबिक घटकाचा संकल्पना प्राप्ती या घटकावर होणारा परिणाम यांचा सांख्यिकीय दृष्टीने विश्लेषण केले आहे. या तक्त्यामध्ये शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामिण भागातील विद्यार्थ्यांचा कौटुंबिक घटकाच्या संदर्भात मध्यमान (M) 0.00102, प्रमाण विचलन (SD) 0.999, प्रमाण त्रुटी (SE) 0.045 तर संकल्पना प्राप्ती या घटकाच्या संदर्भात मध्यमान (M) 0.0022, प्रमाण विचलन (SD) 1.00032, प्रमाण त्रुटी (SE) 0.045 त्यांच्या मध्यमानातील फरकांची प्रमाण त्रुटी (σ_D) 0.0639 स्वाधीनता मात्रा (df) 978, सहसंबंध (r) 0.021 आणि प्राप्त 't' मुल्य -0.0186 आहे.

अर्थनिवर्चन :

प्राप्त 't' मुल्य -0.0186 हे संख्याशास्त्रीय 't' मुल्यापेक्षा 1.96 कमी असल्याने प्राप्त 't' मुल्य असार्थक (Insignificant) आहे.

निष्कर्ष :-

0.05 सार्थकतास्तरावर प्राप्त 't' मुल्य सार्थक नसल्यामुळे शुन्य परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल.

शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचा कौटुंबिक घटकाचा संकल्पना प्राप्ती या घटकावर होणारा परिणाम यामध्ये सार्थफरक आहे.

निष्कर्ष :-

1. शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचा आर्थिक घटकाचा कौटुंबिक घटकावर होणारा परिणाम जास्त आहे.
2. शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचा संकल्पना प्राप्ती या घटकाचा आर्थिक घटकावर होणारा परिणाम जास्त आहे.
3. शहरी भागातील विद्यार्थी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांचा संकल्पना प्राप्ती या घटकाचा कौटुंबिक घटकावर होणारा परिणाम जास्त आहे.

संदर्भ ग्रंथसूची :

1. डॉ. वासंती फडके, 1988, अध्यापनाची प्रतिमाने नुतन प्रकाशन, पुणे.
2. प्रा. वा. ना. दांडेकर (2000), शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र विद्या प्रकाशन, पुणे 30 पृ. क्र. 291, 292, 293
3. अध्ययनार्थीचे मानसशास्त्र आणि अध्यापन प्रक्रिया पृ.क्र (156)
4. Shodhganga @INFLIBNET
5. प्रा. चा. प. कदम (1989) शैक्षणिक संख्याशास्त्र, नुतन प्रकाशन पुणे 30.
6. डॉ. के.म.भाडारकर (1998) सुलभ शैक्षणिक संख्याशास्त्र, नुतन प्रकाशन, पुणे.
7. डॉ. सुधीर बोधनकर, प्रा. विवेक अलोणी, (जानेवारी 2007) सामाजिक संशोधन पध्दती (Social Research Methodology), श्री. साईनाथ प्रकाशन, नागपुर.
8. रा. श. मुळे आणि वि.तु. (1998) शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे, महाराष्ट्र राज्य विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ, नागपूर.